Uit: “Dieren” (uitgave van Artis en Blijdorp) 9e jaargang nr 3 sptember/oktober 1992

De hagedissen

Het mooi getekende mannetje van de Tyrrheense muurhagedis. Deze hagedis komt algemeen voor op Corsica en Sardinië.

Een pas uitgekomen jong van de Noordsardijnse berghagedis.

van Tyrrhenië

De felgekleurde buikzijde van de muurhagedis.

Corsicaanse berghagedissen komen tot op 2700 meter hoogte voor. Dit vrouwtje valt nauwelijks op tussen het ruwe graniet.

Door de geïsoleerde ligging van eilanden ontwikkelen hun bewoners zich dikwijls tot opvallende vormen. Dat geldt ook voor allerlei hagedissesoorten. In Artis en Blijdorp zijn een paar van dergelijke eilandsoorten in de terraria te zien. In Artis bijvoorbeeld de Zanzibar schildhagedis en in Blijdorp de Ambonnese zeilhagedis. Maar ook in Europa leven bijzondere eilandsoorten. In dit artikel vertelt bioloog Herman in den Bosch over de hagedissen van de eilanden Corsica en Sardinië, die zowel langs de kusten als hoog in de bergen voorkomen.

door Herman A.J. in den Bosch
FOTO'S VAN DE SCHRIJVER

Op bezoek in Zuideuropese landen kun je ze niet missen: schichten die langs muren roetsjen of, door ons verschrikt bij het zonnen, van een steen het gras inschieten. Vaak gaat het hier om de gewone muurhagedis. In Zuid-Limburg leven er zo'n tweehonderd, meer naar het zuiden toe wordt hij steeds algemener. Bijna een soort wandelend onkruid. En net als gewoon onkruid dikwijls ongekend fraai uitgevoerd in allerlei tinten bruin en beige, soms zelfs groen en zwart. Daarnaast hebben vooral de mannetjes felblauwe vlekjes op de overgang van de zijde naar de buik. De onderkant kan alle mogelijke kleuren hebben. Bij onze muurhagedissen is die bijvoorbeeld geel of baksteenrood. Voor wie al dat moois van onderen bestemd is, weet niemand. Ze laten nooit vrijwillig hun buik zien en bij het imponeren komt alleen de keelkleur en het blauw van de flankvlekjes mooi uit.

Een in Zuid-Limburg voorkomende muurhagedis op een vestingmuur in Maastricht.

Niet alle Europese hagedissen zijn gewone muurhagedissen. De oplettende Frankrijkganger kent ongetwijfeld een grote, rolronde groene: de smaragdhagedis. In de hoger gelegen gebieden van Zuid-Europa vinden we afgeplatte vormen: de berghagedissen. Ons werelddeel herbergt maar liefst veertig soorten echte hagedissen. De vele locale vormen, de hazelwormen, de gekko's en de skinken rekenen we dan nog niet eens mee.

Betoverende kleuren

Al deze dieren zijn het waard eens nader voorgesteld te worden. Waar beter te beginnen dan in de streek met de sprookjesachtige benaming Tyrrhenië die vier soorten hagedissen herbergt, waarvan er drie nergens anders ter wereld voorkomen. Toegegeven, Corsica en Sardinië klinkt alledaagser, maar de dieren op deze eilanden in de Middellandse Zee zijn er niet minder betoverend door. Bovendien kent het laatste en grootste eiland van de twee nog een aantal bijzondere ondersoorten. De meest opmerkelijke en zeldzaamste is een bergbewoner die permanent vakantie aan zee houdt: de Noordsardijnse berghagedis (*Lacerta bedriagae ferrerae*). Op Corsica en verder zuidelijk op Sardinië doen de andere ondersoorten de naam berghagedis wel alle eer aan. Onder de zeshonderd meter zul je ze niet zien. Zo komt de slankere verwant Paessleri's berghagedis (*Lacerta bedriagae paessleri*) – met een bruinrode kop en nek – in het Limbara gebergte op de hoogste top voor, naast de RAI zendinstallatie op 1355 meter, en haalt de Middensardijnse ondersoort *Lacerta bedriagae sardoa* in het Gennargentu gebergte 1800 meter. De Corsicaanse berghagedis (*Lacerta bedriagae bedriagae*) stijgt zelfs tot 2700 meter. Plekken waar het in de zomer bloedheet kan zijn, maar waar het in juli en augustus ook doodleuk kan sneeuwen en waar dagenlang grauw- en grijsheid heerst. Niet echt zomers vakantieweer! Of onze badgast van Noord-Sardinië dergelijke overwegingen heeft betrokken in zijn besluit om de kale, licht grijsrose rotsen van Gallura te gaan bewonen? Feit blijft dat deze letterlijk op zeeniveau levende berghagedis een zeer zomerse teint heeft gekregen: pikzwart glanzend met wat kleine blauwe of olijfgroene spikkeltjes. Toch valt hij nauwelijks op: de ruwe granietblokken hebben een verweringspatroon dat sprekend op het silhouet van een hagedis lijkt. Gebieden met vegetatie, vanaf zo'n tien meter boven zeeniveau, mijdt hij angstvallig; daar zullen we later tussen de zeevenkel, tamarisk, jeneverbes en strobloemen de Tyrrheense muurhagedis (*Podarcis tiliguerta*) tegenkomen.

In Italië is de ruïnehagedis heel algemeen. Op Sardinië komt hij in een heel speciale vorm voor: de Sardijnse ruïnehagedis.

Pas in 1961 ontdekte de Zwitser Othmar Stemmler, gewapend met de nodige papieren, de Noordsardijnse berghagedis in een militair gebied. Een gedeelte van zijn biotoop heeft nog steeds een dergelijke bestemming, hoewel de kustbatterijen die als dorp vermomd waren nu ontmanteld zijn.

Haast dertig jaar na de ontdekking van Stemmler heb ik onlangs ten westen van Santa Teresa di Gallura een tweede populatie gevonden. Ook daar leven ze verbazingwekkend genoeg direct in de sproeizone en mijden ze de begroeide hoger gelegen delen van de rotskust. In juni komen de hagedissen tegen acht uur tevoorschijn, het heetst van de dag mijden ze. Reeds van verre hebben ze je in de gaten; vervolgens maken ze zich bedachtzaam uit de voeten. Tussen 1800 en 2000 meter heb ik in het totaal vier exemplaren hun slaapplaats zien opzoeken. Ze liepen van de rots waar ze aan het zonnen waren naar beneden de spleten in, klemden zich vast op de smalste plek die ze konden bereiken, en bewogen niet meer. Twee dieren legden zeker een meter of vijf af om bij hun overnachtingsplaats te komen.

Over de voortplanting van deze dieren was tot nu toe niets bekend. Inmiddels heb ik kunnen vaststellen dat vrouwtjes half juli drie tot zes eieren leggen. Bij een temperatuur van 25°C komen zo'n vijftig dagen later de tien centimeter grote jongen tevoorschijn. De staart neemt tweederde van de lengte in beslag. Hun ene gram aan gewicht moeten ze nog vertienvoudigen voor ze twee jaar later volwassen zijn. Waar ze overigens precies van leven aan de kust is nog niet helemaal duidelijk. Op de kale, door de zee besproeide rotsen, verdwalen maar af en toe wat insekten. Ik heb ze daar torretjes en roofvliegen zien eten. Misschien versmaden ze wat zeebanket ook niet?

Een andere kustbewoner vinden we aan de oostkant van Sardinië. Het is de in Italië heel algemene ruïnehagedis, die op dit eiland in een speciale vorm voorkomt, namelijk de Sardijnse ruïnehagedis (*Podarcis sicula cetti*). Soms speelt hij ook voor duinhagedis. Verder vinden we de ruïnehagedis voornamelijk op plaatsen waar de invloed van de mens duidelijk merkbaar is. De volwassen dieren hebben in tegenstelling tot de Tyrrheense muurhagedissen – die een hel blauwgroene staart hebben – een naar de punt toe bruiner wordende staart. Begin juli rennen er al jongen door de duinen van Casa Capo Comino. Tegen het eind van die maand leggen de vrouwtjes nogmaals eieren, waar zo'n zes weken later de volgende groep kleintjes uitkomt.

De Sardijnse ruïnehagedissen staan vroeger op dan de berghagedissen: om zeven uur lopen ze al van struikje tot struikje op zoek naar insekten. Als mannetjes elkaar tegenkomen wordt er fel gevochten. Ze vliegen

De Tyrrheense kielhagedis, hier een vrouwtje, houdt zich graag in vochtige gebieden op.

De Noordsardijnse berghagedis leeft aan de rotsachtige kust. Dit is een vrouwtje van deze zeldzame soort.

Tijdens het paren bijt het mannetje van de Tyrrheense muurhagedis het vrouwtje in haar flank.

De bruinrode kop en nek van een vrouwtje van een Paessleri's berghagedis.

elkaar naar de keel en tollen als krokodillen, die een stuk uit hun prooi willen draaien, om hun lengte-as. De verliezer rent, zonder overigens achtervolgd te worden, meters ver weg tot hij uit het zicht is.

Heel algemeen is de Tyrrheense muurhagedis (*Podarcis tiliguerta*). Onder de 1800 meter is er geen plek op Corsica en Sardinië of hij heeft er wel eens een stap gezet. Zelfs in het leefgebied van de berghagedissen kan hij zich kortstondig ophouden, maar hij is op de rotsen lang zo behendig niet. De variatie in kleur en tekening is verbazingwekkend. Zo zijn de dieren van Monte Spade (1600 meter) in het Gennargentugebergte 's zomers fel grasgroen, terwijl een paar honderd meter lager, saai bruine beestjes rondlopen. Er zijn mannetjes met kelen in dezelfde oranje kleur als een ter plekke groeiend korstmos, maar sommige hebben ook een geheel witte onderzijde. De eerste jongen zag ik 1 juli tussen de alweer drachtige vrouwtjes rondlopen. Ze zijn slechts iets kleiner dan jonge berghagedissen, maar veel tengerder van bouw, hetgeen in hun gewicht van een halve gram tot uiting komt.

Een vrouwtje Tyrrheense muurhagedis toonde weer eens aan dat de een zijn ellende, de ander zijn brood is. Rondlopend in een gebied waar de vlammen nauwelijks een uur tevoren de maquis in een zwartgeblakerd landschap hadden veranderd, zag ik tot mijn verbazing nog allerlei dieren. Waaronder een hagedis die wat opgewonden (bij hagedissen is dat te zien aan het golven van de staart) op een kleine aarden richel rondliep. Bij nadere beschouwing bleek ze langs een mierenpad te patrouilleren waar deze nijvere insekten met het restant van hun poppen in de kaken een goed heenkomen zochten. Trefzeker kaapte het vrouwtje de hapklare brokjes weg, maar tegelijkertijd was ze wel benauwd voor het mierezuur en deinsde ze voldoende terug om uit de vuurlinie te blijven.

Boeiende buikjes

Op Corsica en Sardinië kunnen we tot slot de kleinste hagedis van Europa vinden: de Tyrrheense kielhagedis (*Algyroides fitzingeri*). Een kop-romplengte van vier centimeter is bij deze reptielen al veel. De pas uitgekomen jongen meten daar weliswaar reeds de helft van, maar ze doen toch heel fragiel aan; wat wil je met twee tiende gram? (Ter vergelijking: zeven jonge kielhagedisjes wegen evenveel als een dubbeltje.)

Het zijn dieren die vooral de vochtiger delen van de eilanden preferen; bemoste muurtjes en strooisellagen onder struikjes voldoen aan hun eisen. De toerist zal ze dan ook maar zelden zien ondanks hun beweeglijke aard. De diertjes onderbreken het zonnen dikwijls voor voedseluitstapjes. Het is grappig om te zien hoe ze soms als muisjes op hun achterpoten gaan staan om in het rond te kunnen kijken. Dit is dan tegelijkertijd de enige Europese soort waarbij we tijdens hun normale activiteit de oranje, gele of witte buik kunnen bewonderen.

Wie nu denkt dat de beestjes met behulp van die kleuren hun aanwezigheid in een territorium duidelijk maken, komt bedrogen uit. Dat hebben ze niet echt. Ook geeft de kleur geen uitsluitsel over het geslacht. Waarom dan toch die mooie kleuren? Wel, dat is een van de vragen waarmee we ons bij een volgend bezoek aan Tyrrhenië bezig kunnen houden.